

У серпні-грудні 2013 р. колектив кафедри історії України Ужгородського національного університету активно долучився до соціального проекту «Відкриті екскурсії Ужгородом». Було підготовлено та проведено ряд безкоштовних щотижневих екскурсій для жителів та гостей міста, в яких різносторонньо подано історію та сьогодення центру Закарпатської області.

Завідувач кафедри історії України, доктор історичних наук, професор Роман Офіцинський дебютував екскурсією «Ужгород геополітичний». Завдяки своєму географічному розташуванню місто завжди перебувало у центрі доленосних подій, які відбувалися в державах, до яких входило чи з якими межувало теперішнє Закарпаття. За основні точки екскурсійної ходи були взяті три будівлі. Вони відіграли знакову роль у формуванні міжнародно-політичного життя міста. Найперше – нинішня площа імені єпископа Андрія Бачинського. Тут у 1919 – 1923 рр. квартирували офіційні представники Антанти – бойові французькі генерали. Далі – будинок жупанату, де зараз розташовано Закарпатський обласний художній музей імені Йосипа Бокшая. Тут приймали рішення ввійти до складу Чехословаччини. Відтак – площа Народна з будівлями, які прилягають до неї. Тут працювали ліквідатори Угорської революції 1956 р., а пізніше з балкону до мітингу промовляли Микита Хрущов та Янош Кадар. Також на екскурсії було згадано про аеропорт в місті Ужгород, на злітній смuzі якого у 1969 р., після придушення «Празької весни», також приймалися важливі рішення на міждержавному рівні лідерами СРСР і ЧССР.

Доктор історичних наук, професор Сергій Федака провів екскурсію «Ужгород капітана Алоїза». Тема присвячена історії міста, яка описана в романі закарпатського письменника Олександра Гавроша «Капітан Алоїз». Протягом години професор С. Федака розповідав про місця, згадані у книзі: Веселий цвинтар (кладовище на вул. Капушанській), готель «Чорний орел» (старий готель на пл. Петефі), підвали міста, Кафедральний собор та інші. Учасники екскурсії перенеслися на 200 років назад і відчули атмосферу старого міста.

Темою екскурсії, яку провів кандидат історичних наук, доцент Василь Міщанин був «Ужгород індустріальний». Охарактеризувавши загальний стан промисловості в радянський період, екскурсовод спрямував присутніх до Ужгородської швейної фабрики, заснованої в 1946 р. Виробництво тут розпочиналося з пошиття спецодягу та матраців, пізніше настала «халатна» доба. Відтак підприємство забезпечувало цим одягом значну частину споживачів. Згодом фабрика стала приватною структурою, вийшла на новий рівень виробництва. У 1998 р. для задоволення потреб українського ринку тут створено марку «ПАРАДА». Після відвідин фабрики екскурсанти відвідали колишнє спеціальне конструк-

торське бюро засобів аналітичної техніки, яке нині є структурним підрозділом УжНУ. На постійній виставці представлені науково-технічні розробки вишу та інноваційні проекти Наукового парку «Ужгородський національний університет», створення якого підійшло до завершальної стадії.

Також учасникам екскурсії розповіли про проект «Впровадження системи сонячних вакуумних колекторів на спорткомплексі УжНУ», презентований директором НДІ аналітичних засобів техніки УжНУ Йосипом Головачем. Для повнішого представлення виробничого потенціалу Ужгорода були запрошені представники заводу «Конвектор», які в приміщенні виставки презентували розробки свого підприємства. Вони акцентували на потребі тіснішої співпраці між промисловими підприємствами міста та УжНУ.

Екскурсію «Ужгород університетський» провів кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Віктор Кічера. Він розповів присутнім про освітнє минуле Ужгорода та репрезентував чотири об'єкти. Першим став Колегіум отців-єзуїтів в Ужгороді 1646-1773 рр., перенесений з міста Гуменне в середині XVII ст. Це була одна із перших вищих шкіл у межах Карпатського регіону. Другим об'єктом стала Ужгородська королівська католицька вища гімназія 1773-1920 рр. на вул. Капітульній (нині Ужгородський торговельно-економічний коледж), котру після ліквідації ордену продовжували опікувати отці-єзуїти. Потім присутні ознайомилися з історичним розвитком Ужгородської державної реальної руської гімназії 1920-1945 рр. (приміщення хімічного факультету УжНУ). Наприкінці екскурсії присутні відвідали колишній василіанський монастир (приміщення фізичного факультету УжНУ), в якому одночасно під керівництвом ченців діяла гімназія для бідних дітей.

Екскурсію «Ужгород музичний» провела Тетяна Росул, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії України. Зустріч розпочалася біля Ужгородського Хрестовоздвиженського греко-католицького кафедрального собору, з якого починається історія хорового мистецтва краю. Саме тут завдяки старанням Костянтина Матезонського у 1833 р. було створено хор богословів «Гармонія» – перший церковний хор, який брав участь не тільки в богослужіннях, але й виступав на міських урочистостях. Величезна роль цього колективу і його керівника полягала у формуванні плеяди професійних диригентів, які після закінчення духовної семінарії організовували церковні й аматорські хорові колективи у різних районах області. Другим пунктом екскурсії став Дім «Просвіти». У період міжвоєнного двадцятиліття саме громадсько-культурним товариствам судилося сприяти розвитку музичної культури міста. Одним з таких стала «Просвіта», що сприяла організації «руських національних хорів», інструментальних ансамблів і оркестрів, «Руського театру». Активна музична діяльність «Просвіти», помножена на талант визначних музикантів з числа Української республіканської капели, сприяли формуванню в Ужгороді у 20-х рр. XX ст. потужного музичного осередку. Найзначнішими постатями в даному контексті відзначено О. Приходька, М. Роццахівського, О. Кізіму.

Наступним об'єктом екскурсії стала будівля, де розміщено Закарпатський осередок Національної спілки композиторів України. Учасникам екскурсії розповіли про творчість Д. Задора та І. Мартона – фундаторів закарпатської композиторської школи, В. Теличка – нинішнього очільника осередку, а також про діяльність П. Милославського, А. Затіна, Є. Станковича. Функціонування музичної культури неможливе без підготовки професійних кадрів. Тому екскурсійна група відвідала Ужгородське державне музичне училище ім. Д. Задора і музичну школу ім. П. Чайковського. Йшлося про засновників цих закладів, специфіку навчального процесу і концертної діяльності, про кращих випускників. Згодом екскурсанти відвідали філармонію часів Підкарпатської Русі та сучасну обласну філармонію. Тут вони дізналися про їх керівників, репертуар і склад виконавських колективів. Останнім пунктом екскурсії став Будинок культури профспілок, де базується академічний камерний хор «Кантус», який є музичною візитівкою Ужгорода.

Екскурсію «Ужгород етнографічний» провів кандидат історичних наук, доцент Павло Леньо. На початку екскурсії присутнім було надано статистичні дані про етнічний склад населення міста упродовж кількох переписів XIX – XX ст. Окремо говорилося про угорське населення Ужгорода та Шандора Петефі, його негативне враження від міста. Згадано про королівські винні підвали. Прослідковано етапи заселення вулиці Швабської німецькими колоністами. Екскурсанти почули важливу інформацію про єврейську громаду міста, оглянули ряд культових приміщень. Не оминув екскурсивод й історію грецької, російської, болгарської, ромської громад міста.

Екскурсія «Ужгород мілітарний» була присвячена воєнній історії міста як прикордонного укріплення в середньовіччю та ранньомодерну добу. Цю екскурсію провів кандидат історичних наук, доцент Володимир Гуцул. Матеріал подавався автором за проблемно-тематичним принципом, був представлений на фоні архітектурних пам'яток Ужгорода. Основними сюжетами екскурсії були: прихід угорських племен в Карпатський регіон за даними хроніки першої половини XII ст. «Діяння угорців»; татаро-монгольська експансія до Центрально-Східної Європи, згідно з відомостями «Жалісної пісні про розорення Угорського королівства» магістра Рогерія; війна князя Ференца Ракоці II з Габсбургами за його автобіографічними записками. Акцентовано на воєнно-антропологічній проблематиці, а саме: на ролі збройних конфліктів у повсякденному житті різних суспільних станів давнього Ужгорода, співвідношенні символічного і репортажного у середньовічних нараціях про війну. Цікавою для численної аудиторії виявилася демонстрація візуального матеріалу з «Анжуйського легендаріуму» – пам'ятки готичного мистецтва першої половини XIV ст.

Про «Ужгород прикордонний» розповіла екскурсантам кандидат історичних наук, доцент Іванна Скиба. Вона наголосила, що місто Ужгород має вихід тільки до українсько-словацького кордону, однак саме тут зосереджена достатня кількість дипломатичних представництв, нау-

кових установ, що займаються дослідженням транскордонного і міжрегіонального співробітництва. Зокрема, сьогодні в Ужгороді діє Генеральне консульство Угорщини (від 1992 р.), Генеральне консульство Словацької Республіки (2000), Почесне консульство Словаччини (1996), почесне консульство Литви (2009 р.), Польський візовий центр (2013). Крім того, з 1995 р. функціонує Закарпатська торгово-промислова палата, в рамках якої діють українсько-угорська, українсько-словацька, українсько-польська секції. У 2005 р. в Ужгороді було засновано Інститут транскордонного співробітництва. Функціонує Регіональна філія інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Посольство миру тощо.

Прикордонна взаємодія Закарпаття, зокрема Ужгорода, розпочалася ще в 50-х роках ХХ ст. з прикордонними територіями Угорської Республіки (Саболч-Сатмар-Березькою областю). У 1972 р. був підписаний перший договір на прикордонний товарообіг між Закарпатською обласпоживспількою та кооператорами Саболч-Сатмар-Березької області у м. Ніредьгазі. У 70-80-х роках ХХ ст. активізувалися торгівельні відносини Закарпаття із Словаччиною. Однак процес активного становлення різних форм прикордонного співробітництва у посткомуністичних країнах Європи бере свій початок із 1989 р.

Викладач кафедри історії України Тарас Кучер провів екскурсію «Ужгород спортивний». Традиційно всі бажаючі зібралися на пл. Театральній біля мініскульптури Миколайчика, звідки вирушили до найстарішого спортивного закладу Ужгорода – стадіону «Спартак». Стадіон був збудований в 1900-1901 рр., де кількість місць для глядачів сягала 1500. Ужгород завжди славився своїми спортивними досягненнями і відомими спортсменами. Щороку у місті проводиться традиційний міжнародний Ужгородський марафон, а у 1990 р. тут пройшли ХІХ Всесвітні дитячі Олімпійські ігри. Окремо екскурсивод зупинився на діяльності стадіону «Авангард». У 1992 р. на цьому стадіоні провела свій перший офіційний матч збірна України зі збірою Угорщини. Нині в Ужгороді є 2 стадіони і 3 плавальних басейни, кілька фітнес-центрів, понад 100 спортивних майданчиків, 12 футбольних полів, близько 20 тенісних кортів, 20 спортзалів, 6 лижно-спортивних баз.

Кілька екскурсій на різну тематику було проведено аспірантом кафедри історії України Юрієм Славиком. Екскурсія «Ужгород середньовічний» розповіла екскурсантам про основні етапи розвитку міста починаючи від заснування міста в кінці ІХ ст. і до панування останньої аристократичної родини на території Ужгорода, а саме сім'ї Берчені, яка правила Ужгородом до 1711 р. Маршрут екскурсії пролягав найдавнішими вулицями та площами міста, які знаходилися в межах так званої «острівної» частини міста, яка була затиснута між водами Великого і Малого Ужа, зокрема вулицями: Корзо, Духновича, Капітульна, Волошина та площами Театральна і Корятовича, що являються ядром Старого міста. Основний акцент екскурсії був спрямований на розповіді про найвідоміших володарів міста, зокрема представників італійської

сім'ї Другетті, що правила Ужгородом протягом 360 років. Окремо було проаналізовано розвиток міста та життя містян, зокрема в період їх панування. Не оминула екскурсія найстарішої споруди міста, а саме Ужгородського замку, від якого власне розпочиналася історія міста. Зокрема, біля замку слухачі могли довідатися про основні етапи забудови замкової гори та розповіді про життя найвідоміших власників замку.

Наступна екскурсія була присвячена буремним подіям жовтня-листопада 1938 р., коли місто Ужгород являлося першою столицею автономної Карпатської України. На початку екскурсії присутні мали можливість дізнатися про основні передумови надання автономії території Закарпаття та про політичну ситуацію в регіоні напередодні входження Ужгорода до складу Угорщини у 1938 р. Далі екскурсія продовжилась біля пам'ятника президенту Карпатської України Августину Волошину, встановленому на набережній Незалежності в 2004 р. Екскурсантам було розказано про основні віхи життя президента Карпатської України та його вплив на формування політичного життя в регіоні в міжвоєнний період. Наступною зупинкою був будинок Крайового уряду Підкарпатської Русі (теперішня облдержадміністрація), де протягом жовтня-листопада 1938 р. діяли перші автономні уряди Карпатської України на чолі з Андрієм Бродієм та Августином Волошином. Завершилася екскурсія на площі В. Гренджі-Донського біля будинку крайового товариства «Просвіта», яке в міжвоєнний час відіграло ключову роль у формуванні української ідентичності серед населення Закарпаття. Також на площі була звернута увага екскурсантів на будинок, де довгий час проживав відомий письменник, журналіст та політичний діяч Карпатської України Василь Гренджа-Донський, в честь якого і названа була площа. В кінці екскурсії також були згадані могили карпатських січовиків на кладовищах в мікрорайонах Білочка та Шахта, про колишній кордон між Угорщиною та Карпатською Україною, який пролягав в мікрорайоні Доманинці, будинок Августина Волошина на однойменній вулиці та ряд інших цікавих деталей пов'язаних із коротким, але дуже стрімким політичним життям м. Ужгорода в період утворення автономії Карпатської України.

Останньою екскурсією, проведеною Юрієм Славіком, була екскурсія найбільшими площами Ужгорода, яка стосувалася історії дев'яти головних майданів міста. На початку екскурсії екскурсиводом зазначалось, що площі завжди були основними територіями, де вирувало економічне та громадське-політичне життя міста, тому їх важливість завжди була суттєвою в життєдіяльності міста. Маршрут пролягав, зокрема чотирма площами старої частини міста (Театральна, Ш. Петефі. Корятовича, Жупанатська), трьома площами «чеського» кварталу міста (Народна, Пушкіна, Поштова) та однією площею, так званого «Нового міста» (Б. Хмельницького). Протягом екскурсії екскурсиводом було акцентовано на основних етапах забудови кожної з площ та їх функціоналізмі в різні історичні епохи. Зокрема, було відмічено про торгового-економічний напрямок площі Шандора Петефі та Корятовича, що був харак-

терний для них до поч. ХХ ст. та адміністративно-політичне значення площ Народної, Поштової та Жупанатської, де знаходилися основні урядові споруди міста. На площі Богдана Хмельницького було згадано про новий етап містобудування Ужгорода, який розпочався після входу міста до складу УРСР, зокрема про формування нових площ в місті після 1945 року. Завершилася екскурсія на площі Театральній, де було відмічено культурно-мистецьке та відпочинкове значення площі, яке вона носить протягом останніх десятиліть.

Чотири екскурсії Ужгородом були подані на релігійну проблематику. Про «Ужгород римо-католицький» розповів декан історичного факультету, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Володимир Фенич. На початку екскурсії він розповів про догматичні та обрядові розбіжності між різними напрямками у християнстві та дав детальний аналіз розвитку римо-католицької церкви в регіоні. Екскурсивод зупинився на трьох найвизначніших римо-католицьких пам'ятках: Горянській ротонді, костелу св. Георгія та єзуїтського колегіуму Другетів, заснованому в Гуменному та перенесеному до Ужгорода. Початки Горянської ротонди відносяться до кінця ХІІ ст. Точно невідомо з якого часу вона стала греко-католицькою. Особливий інтерес викликають фрески Горянської ротонди Св. Анни: «Благовіщення», «Втеча в Єгипет», «Поклоніння волхвів Христу», «Тайна Вечеря», «Христос перед Пілатом», «Шлях на Голгофу», «Розп'яття». Не менш цікавою є історія костелу св. Георгія, який час від часу змінював своє підпорядкування. Нині існуючий римо-католицький костел побудований в 1762-1766 рр. в стилі пізнього бароко. Вівтар для храму створив угорський художник Лукач Йозеф Краккер. В 1820 р. на вежі костела розмістили міський годинник. В 2000-2001 рр. костел відремонтували і передали римо-католицькій громаді міста Ужгород, а на підвір'ї відновили скульптуру Пресвятої Діви Марії Богородиці. Цікаві дані екскурсанти отримали про діяльність предтечі Ужгородського національного університету – єзуїтського колегіуму Другетів.

Екскурсію «Ужгород православний» провів кандидат історичних наук, доцент Юрій Данилець. Він наголосив на особливостях історичного розвитку православної громади Ужгорода і запропонував відвідати чотири пункти в старій частині міста. Першим об'єктом який відвідали екскурсанти був храм Покрови Пресвятої Богородиці на Православній набережній. Церкву збудували російські емігранти як пам'ятник російським солдатам, полеглим у Першій світовій війні. Проект розробили архітектор Кратков та інженер Талалаєв. Храм збудовано в стилі московського храмобудування, як копію церкви ХІV ст. в с. Коломенському біля Москви. Будівництво завершилося в 1930 р. В радянський час храм було перетворено в музей атеїзму. У 1991 р. церкву повернуто вірникам. Про сьогодення храму розповів його настоятель протоієрей Микола Кабацій. Другим об'єктом, який відвідали екскурсанти, був колишній грецький храм (нині – аудиторія фізичного факультету УжНУ). Спочатку греки володіли дерев'яним храмом, але в 1786 р. на правому березі Ужа збудували ка-

м'яну церкву базилічного типу. На початку ХХ ст. у зв'язку з депопуляцією греків храм продано греко-католицькій єпархії. Керівництво єпархії розбудувало тут василіанський монастир. З приходом радянської влади монастир закрили, а споруду передали новоствореному університету.

Далі присутні відвідали Преображенський храм на Цегольні. Ця церква побудована у 1802 р. У 1949 р. у зв'язку з ліквідацією греко-католицької церкви та репресіями проти її духовенства храм було передано православним. Однак у 1959 р. його закрили, вежу розібрали та облаштували обчислювальний центр університету. Відновлений у 1991 р. як храм УПЦ. Розписи в храмі здійснив Василь Павліщук, а іконостас вирізьбив Василь Ходанич. Кульмінацією екскурсії стало відвідування Воскресенського чоловічого монастиря на вул. Золотистій. Історія цієї обителі розпочалася в 2001 р. На разі побудовано два храми і житловий корпус, проводяться роботи по впорядкуванню прилеглої території. З екскурсантами зустрівся настоятель монастиря архімандрит Марк (Куштан), який розповів про святині обителі.

Екскурсію «Ужгород протестантський» провела кандидат історичних наук, доцент Оксана Ферков. Вона наголосила, що в межах Ужанської жупи поширенню реформаційних вчень сприяли наступні чинники: на землях підпорядкованих Егерській єпархії панувала анархія, аристократи і призначенні єпископи вели суперництво за владу. В Ужгороді представлені дві пам'ятки архітектури, пов'язані з протестантизмом – реформатська церква на площі Жупанатській та церква євангелістів на площі Гренджі-Донського.

У 1540-і рр. за прикладом великих землевласників до реформації приєдналося середнє дворянство і селяни. Всевладні Другети беруть під свою опіку протестантську громаду Ужгорода. Коли сформувалася перша протестантська община в Ужгороді встановити важко. Відомо, що у 1555 р. працював проповідник-магістр Петер. Він популяризував лютеранство. Інше джерело повідомляє, що у 1556 р. Гашпар Другет прийняв до міста протестантського проповідника, ім'я якого невідоме, котрий втік від переслідувань католиків. Невдовзі виникли общини в Доманницях, Невицькому, Радванці, Минаї, Ярку та ін. Поступово поряд з лютеранством став поширюватися швейцарський напрямок реформації – кальвінізм. Перший історик Ужгорода Карой Мейсарош писав, що у 1546 р. в місті вже існувала община гельвеціан (протестантів швейцарського напрямку). На кінець ХVІ ст. сформувалася протестантська церковна організація. Реформатська община існувала у скромних умовах аж до 1789 р., коли імператор Йосип ІІ надав дозвіл на будівництво церкви. 16 травня 1793 р. закладено фундамент, а будівництво завершилося тільки у 1818 р. Свій сучасний вигляд церква отримала у 1905-1906 рр. за проектом фірми «Фегер і Ріхтер». Після Тріанону було сформоване Закарпатське єпископство Реформатської церкви. У радянський час майно церкви було конфісковано. З 1991 р. реформатська громада відроджується.

Євангелісти-агостинці – відгалуження протестантизму, засноване у 1530 р. Філіпом Меланктоном у м. Агоста в Баварії. Це різновид лютеранства. Послідовники цієї конфесії в Ужгороді згадуються у 1793 р., але своєї церкви не мали. У 1833 р. в Ужгороді куратором євангелістської общини став Якоб Лам – інженер лісової справи. За переписом 1880 р. в Ужгороді було 111 євангелістів-агостинців. У 1906 р. ужгородська євангельська община отримала власного священика – Аладара Маргочі. Будівництво храму розпочалося у 1914 р., але у роки війни зупинилося. Роботи завершила фірма «Гамош і Штерн» під керівництвом архітектора Бейли Федора у 1924-1925 рр. У 1950 р. церковну общину ліквідовано а майно конфісковано. Церква передана УЖДУ. З 1990 рр. вона передана громаді адвентистів сьомого дня.

Екскурсію на тему «Ужгород єпископський» провела аспірант кафедри історії України Діана Штерр. Біля обласної філармонії до учасників із вітальним словом звернулися проректори Федір Шандор і Роман Офіцинський. Далі учасники попрямували до греко-католицького кафедрального Христо-Воздвиженського собору, де, власне, і розпочалася екскурсія. В рамках екскурсії учасники дізналися про владу Мукачівської греко-католицької єпархії Андрія Бачинського, що перебував на своєму посту аж 36 років. Прослухавши розповідь про витоки та унійну традицію на Закарпатті, екскурсанти ознайомились з історією складного і тривалого процесу юридичного визнання Мукачівської греко-католицької єпархії та ролі Андрія Бачинського в цих подіях. Також було роз'яснено питання щодо невідповідностей назви кафедрального міста (столиці єпархії) та назвою єпархії. Учасники ознайомились із біографією владу Бачинського до його інтронізації та в перші роки єпископату. Після розповіді про передачу імператрицею Марією-Терезією греко-католикам майна розпущеного ордену єзуїтів, екскурсанти вирушили вул. Капітульною до Ужгородського замку. Роблячи короткі зупинки, учасники слухали розповідь про роль духовенства в історії краю, дізналися про Віденський синод 1773 р., коли і за яких обставин уніатів офіційно почали називати греко-католиками. Зупинившись біля стін Ужгородської фортеці, екскурсанти дізналися про політичну, організаційську, адміністративну, культурну, освітню, реформаторську діяльність єпископа Бачинського та «золоту добу» на Закарпатті. Екскурсія завершилася у форматі діалогу і дискусії.

Проведення відкритих екскурсій важливий крок у популяризації історії Ужгорода серед його мешканців та гостей міста. Проект отримав дуже гарний резонанс. Цю ідею можуть запозичити інші міста України, а також наші колеги з інших університетів.